

Izlaganje sa znanstvenog skupa
UDK 321.01(497.16)“1960/1970”
323.1(497.16)“1960/1970”
Primljeno: 24. veljače 2012.

Crnogorska “proljeća”

RADOVAN RADONJIĆ*

Sažetak

Predmet ovog priloga su dešavanja u Jugoslaviji tokom sedme decenije XX stoljeća, s osvrtom na obim i karakter učešća Crne Gore u tom procesu. Cilj priloga je da ukaže na neke elemente i momente relevantne za objašnjenje: prvo, zašto se u povijesti jugoslovenskog “socijalističkog eksperimenta” upravo ta decenija (1960-1970) smatra posebno važnom i po čemu se može nazvati nekom vrstom njegovog “proljeća”; drugo, čime je, tj. kojim idejama i političkim sadržajima, Crna Gora participirala u tom procesu; treće, ima li osnova za pretpostavku da je tadašnji “komunistički diskurs” mogao uticati da zbivanja u crnogorskom društvu i državi poprime tok koji će nekoliko decenija kasnije donijeti jedan novi “proljećni dah”.

Ključne riječi: Crna Gora, reforma federacije, jačanje republika, nacionalno-kulturni preporod

Vođstvo druge Jugoslavije se od početka suočavalo s mnogim veoma krupnim i, kako se na momente i njemu samome činilo, izuzetno složenim i teško rješivim problemima. Dva su među tim problemima i subjektivno i objektivno bila posebno teška. Prvi problem, iskazan u formi pitanja, bio je: Kako istrajati na kursu lijeve orijentacije nakon otkrića njenih ograničenja i iskušenja u teoriji i praksi “prve zemlje socijalizma”, objelodanjenih tokom sukoba KPJ sa Kominformom, i kako sistem društvenih odnosa njome inspirisan učiniti superiornijim ne samo od onog koji se pod njenom egidom imao u vlastitoj zemlji, i već je pokazivao znake insuficijentnosti u odnosu na ciljeve zbog kojih je uspostavljen, nego i od bilo koje “stare klasne” (“buržoasko”) paradigme uopšte? Drugi problem, takođe iskazan u formi pitanja, bio je: Kako svoj program stvaranja društva slobodnih i ravnopravnih koji žive u bratstvu i jedinstvu realizovati u zemlji karakterističnoj po dubokim i oštrim

* *Radovan Radonjić*, politolog i akademik Dukljanske akademije nauka i umjetnosti, autor brojnih knjiga iz društvenih i političkih znanosti te iz povijesti Crne Gore.

razlikama njenih nacionalnih i teritorijalno-političkih konstituenata u gotovo svemu što se može zamisliti, koje su se u netom završenom ratu kretale rubom nekontrolisane konfliktnosti?

Oba ta problema su na početku decenije (1960-1970) koja se smatra “proljećem” jugoslovenskog “socijalističkog eksperimenta” bila jednako aktuelna kao i na njegovom početku, samo na nešto drugačiji i u ponečemu suptilniji način. Ovo, dakako, ne *uprkos*, nego *zahvaljujući* iskustvu stečenom tokom decenije i po rada na ostvarivanju novog društvenog projekta.

Konkretno, radilo se o više pitanja teorijske i praktične naravi. Tri među njima su, čini se, bila važnija od ostalih.

U prvom redu, Jugoslavija se tokom decenije i po razvoja u “novim uslovima” – koji u mnogom pogledu nijesu bili ni nalik na one iz prve zajedničke države – nije bitnije udaljila od starih teškoća što su ih zakonito produkovali, s jedne strane, centralističko upravljanje i, s druge, potreba njenih konstituenata da, uprkos svekolikoj odanosti ideji bratskog zajedništva i spremnosti da u njemu dijele dobro i zlo, o svom dobru misle “na svoj način”. Na njenom centralističkom ustrojstvu se i dalje insistiralo iz uvjerenja da je ono ekonomski cjelishodno i politički nužno s obzirom na prilike u kojima se nalazila i zadatke koje je trebalo da posvršava da bi sanirala ratne gubitke i stvorila materijalne i druge pretpostavke za ubrzan ekonomski i svaki drugi razvoj. U prilog tom uvjerenju išli su nesumnjivi početni rezultati u rješavanju problema (prvobitne) akumulacije, korišćenja resursa i alokacije sredstava ostvarenih upravo posredstvom centralističkog direktivnog plana i administrativnog upravljanja. Problem je, međutim, bio u tome što se pokazalo da centralizam, uprkos svojoj “projektovanoj” ili realno iskazanoj racionalnosti i efikasnosti, predstavlja najozbiljniju smetnju u rješavanju najvećeg broja drugih važnih društvenih pitanja i zadataka. Teškoće s njim bile su utoliko veće:

što su razvijeniji dijelovi zemlje, kojima su odgovarali posve drugačiji principi i odnosi, bili prinuđeni da se ponašaju saobrazno zahtjevima maksimalne koncentracije i sinhronizacije u svim oblastima života, te stalnih vanrednih mjera i mobilizacija, radikalizacija i racionalizacija;

što su, sa svakim novim korakom u razvoju zemlje, sve češće i sve snažnije dolazili do izražaja upravo oni politički, ekonomski, socijalni i ini dinamizmi koji, po sebi, ne trpe pretjeranu eksternu regulativu i kontrolu;

što su neke od implikacija centralističkog sistema osim regionalne imale i nacionalnu konotaciju, kojom je direktno dovođeno u pitanje osnovno načelo nove zajedničke države – da niko u njoj nema prava da bilo što nameće drugome, te da svaka nacija preuzima na sebe odgovornost za svoju sudbinu;

što nijedna mjera državne politike (od usvajanja Osnovnog zakona o upravljanju privrednim preduzećima 1950, preko ustavnih promjena započetih 1951. i

nastavljenih donošenjem Ustavnog zakona 1953, do privredne reforme iz 1964) preduzeta s ciljem da se premosti sve očigledniji jaz između centralističko-administrativnog dirizizma i rastuće birokratske uzurpacije, na jednoj strani, i proklamovanih demokratskih prava i sloboda, na drugoj – nije davala rezultate.

S centralizmom se, dakle, dalje nije moglo. Osloboditi ga se, opet, nije bilo moguće bez radikalnog zasijecanja u njegove korijene.

Zatim, krupnu teškoću predstavlja i to što koncentracija ekonomske i političke moći u državno-partijskim vrhovima opstojava i nakon "samoupravnog zaokreta" sredinom 1950. godine. Državna svojina, jednako kao i administrativno-centralističko upravljanje, brzo iscrpljuje svoju "mobilizatorsku" funkciju i postaje ozbiljna smetnja svakom napretku i razvoju zemlje. Problem, dakako, nije bio samo u tome što je raspolaganje viškom rada preko državne sfere i teorijski i praktično dezavuisalo ideju samoupravljanja, već i u tome što je direktno proizvodilo takve poremećaje u oblasti proizvodnje, razmjene i raspodjele koji su imali za posljedicu kako opadanje tempa i povećanje neravnomyernosti privrednog razvoja, tako i raznovrsne oblike socijalnog i ekonomskog raslojavanja društva. Uz te i takve, praktične, postojali su i svi doktrinarni razlozi za ozbiljnim suočavanjem sa etatizmom. Njih je nametalo objašnjenje da se krajnji uzroci beskrupuloznog napada Sovjetskog Saveza na SKJ i Jugoslaviju 1948. godine nalaze u izopačenju njegovog društvenog sistema, do čega je došlo zbog toga što su boljševički ideolozi zanemarili "neumoljive činjenice":

da je birokratizam posljednja i najotpornija tvrđava klasnog sistema, a time i najopasniji neprijatelj socijalizma;

da se motivi i unutrašnja logika pojave i jačanja birokratizma na tlu socijalističke društvene prakse nalaze u realnom društveno-ekonomskom položaju državne mašinerije;

da od uloge države u obavljanju njenog, kako je govorio Engels, "prvog i posljednjeg" samostalnog čina "nakon oružane pobjede proletarijata", zavisi da li će se čitav dalji proces društvenog razvoja kretati ka jačanju "svjesne uloge" i "faktičkih prava masa" u upravljanju društvenim poslovima ili ka "jačanju birokratskog upravljanja i birokratskog sistema uopšte";

da se svako "ustrajanje na pozicijama državnog (birokratskog) socijalizma, dalje no što traži 'prvi korak' revolucije, neizbježno povezuje sa porastom, jačanjem i privilegisanjem birokratije kao društvenog parazita, gušenjem umjesto razvijanjem socijalističke demokratije", usljed čega državno rukovođenje i centralizam nijesu pretpostavke socijalističkog razvoja, već su karakteristični za jednu socijalističku zemlju "kada ona postane država koja ne odumire", koja se u ekonomskom pogledu oslanja na državnu svojinu sredstava za proizvodnju i u kojoj postoji "despotska vladavina birokratske kaste".

Nakon takvih objašnjenja prirode birokratizma i uzroka njegove pojave, ne suočiti se s tim problemom u sopstvenoj društvenoj praksi i ne pokušati prevladati ga – nije bilo moguće.

Najzad, Jugoslavija je na početku pomenute decenije u svoj povijesni *conto* već imala upisana tri gotovo ekskluzivna uspjeha.

Prvi uspjeh činilo je to što je već tada, našavši se izvan orbite staljinizma, bila u prilici da (na)pravi prve korake ka uslovima i vremenu u kojima će ideje pravde, slobode i jednakosti legalno i legitimno praktikovati na načine koji joj najviše odgovaraju – bez bilo čijeg mentorstva spolja i bez bilo kakve unutrašnje hipoteke apriorne ideološke opredijeljenosti ili revolucionarnosti po svaku cijenu. U njoj se na elemente političkog pluralizma, pa čak i disperzije vlasništva, gleda drugačije nego u zemljama “lagera”. Nezadovoljstvo njenih građana datim nije bilo lišeno saznanja o mogućim alternativama. Znalo se kakav bi trebalo da bude poredak u kome se želi (i može) bolje živjeti.

Drugi uspjeh ogledao se u tome da je iza sebe imala period brzog privrednog razvoja. Polufeudalna zemlja se u veoma kratkom vremenu industrijalizovala i po tom osnovu oslobodila mnogih zavisnosti spolja, uključujući i dio onih strateškog značaja. Uprkos dugogodišnjoj ekonomskoj blokadi sa Istoka, ona u periodu 1952-1962. ima drugu po veličini stopu rasta društvenog proizvoda u svijetu, i vidno se približava srednje razvijenim zemljama (sa svim što to znači u njenom ekonomskom, socijalnom i kulturnom statusu i habitusu). Viši je bio standard života njenih građana, izraženiji njihov tzv. potrošački mentalitet i jasniji zahtjev u pogledu zaštite ljudskih prava i sloboda.

Treći uspjeh bio je u tome što je uspostavila politiku ekvidistance prema velikim silama, bila podjednako okrenuta svima i otvorena za spoljne uticaje, uključujući i one sa Zapada. Mnogi je, stoga, već tada, s razlogom, smatraju važnim, gotovo nezaobilaznim činiocem procesa prevladavanja hladnog rata i blokovske bipolarizacije, zaustavljanja trke u naoružavanju i afirmacije politike aktivne miro-ljubive koegzistencije, te pokreta nesvrstanih. Time stečeni prestiž i ugled još više je osnažio njenu ionako sasvim solidnu međunarodnu poziciju kao članice antihitlerovske koalicije i suosnivača Organizacije ujedinjenih nacija.

Sve to skupa, zajedno sa izvjesnim neizbježnim psihološko-etičkim i ideološko-političkim implikacijama promocije u Programu SKJ (usvojenom na VII kongresu SKJ 1958) filozofeme da ništa što je stvoreno ne smije biti shvaćeno kao toliko sveto da ne bi ustupilo mjesto onome što je još naprednije, još slobodnije, još ljudskije – nametalo je, podjednako snažno i neodložno, njenim socijalnim i političkim subjektima obavezu da se smjelije i odlučnije prihvate posla na traženju izlaska iz već začaranog kruga “početnih koraka socijalističke izgradnje”.

U tim i sličnim momentima nalazi se najveći dio objašnjenja zašto jugoslovenski komunisti već na svom Devetom kongresu (1969) – u kontekstu i dalje snažno prisutnog nastojanja da dokažu da ideja socijalizma, kao konkretno-istorijskog procesa društvenog oslobađanja rada i izbjavljanja čovjeka iz ralja klasne eksploatacije i dominacije, nije fikcija, već nešto što se uistinu može ostvariti – demonstriraju spremnost kako na radikalne otklone od nekih "agregata" na kojima su do tada temeljili vlastitu viziju "društva prelaznog perioda" tako i na traženje nove "formule" za odnose između konstitutivnih dijelova jugoslovenske državne zajednice.

Suštinu tog zaokreta, u teorijskom smislu, čine stanovišta:

da se etatizam "pokazao nesposobnim da rješava društvene protivurječnosti i probleme efikasnog razvitka";

da državnovlasnički monopol "vodi ekonomskoj neracionalnosti i autarkičnom privrednom razvoju";

da "odsutnost demokratije zatvara žive izvore stvaralaštva i progresa".

Prema jugoslovenskim partijskim ideolozima, taj zaokret na ovim premisama bio je utoliko nužniji:

što su odnosi među republikama bili opterećeni objektivno veoma protivurječnim interesima, tako da "na jedinstvenom tržištu, na primjer, nije isti položaj jedne razvijene i jedne nerazvijene republike";

što se usljed različite strukture proizvodnih snaga u republikama "vrlo lako" događa da odluke jedinstvene politike federacije "u stvari nejednako pogađaju" pojedine od njih i stvaraju konflikte među njima;

što se takvi problemi "ne mogu savladati ideološkim formulama, a još manje državnom prinudom preko federacije".

Isto važi i za međunacionalne odnose, čije se oprečne "pulsacije" više ne mogu "neutralisati" socijalističkim patriotizmom, internacionalizmom ili nekim drugim nadnacionalnim "supstitutima". Tim manje što su jugoslovenske nacije, kako se tvrdilo, "bez obzira na međusobne razlike u razvijenosti... postale kompletne moderne nacije koje ne mogu a da ne traže sve neophodne uslove za svoju punu i svestranu ekonomsku, političku i kulturnu afirmaciju među drugim narodima svijeta".

Praktično se pomenuti zaokret manifestuje u sve češćim, više ili manje otvorenim i po pravilu nimalo bezazlenim političkim "talasanjima" u gotovo svim jugoslovenskim republikama. Jedinstven zahtjev koji iz svega toga proizilazi jeste da se izvrši reforma federacije čiji bi akcenat bio na decentralizaciji. Konkretni razlozi koje pojedine od njih navode u prilog tom zahtjevu, međutim, prilično su različiti.

Slovenija, tako, svoju "osjetljivost" na unitarizam, centralizam i etatizam iskazuje u tzv. cestnoj aferi (1969), tokom koje će javno i jasno istaći potrebu za uvođenjem "čistih računa" između republika i radikalnih redukcija ingerencija federalnih

organa. To obrazlaže time da se, navodno, “u Sloveniji stvaraju ekonomske, a u drugim republikama političke investicije”.

Hrvatska je takođe uvjerenja da je postojeći sistem odnosa u federaciji bitno ekonomski ugrožava i sve više osiromašuje (jer se njena sredstva enormno prelivaju drugima). Izlaz iz toga ona vidi: prvo, u “likvidaciji saveznog državnog kapitala”; drugo, u deviznom sistemu “koji će obezbjeđivati da devize pripadaju onima koji ih zarade”; treće, u “novom načinu raspodjele novca iz emisije Narodne banke”. U tom duhu Savez komunista Hrvatske će (1970/1971) definisati političku platformu o njenom učešću u “daljem učvršćivanju federativne zajednice”, ali ne posredstvom integrativne funkcije savezne države, već direktno “preko raznih oblika saradnje i povezivanja... sa drugim narodima i republikama u svim oblastima društvenog, prirodnog i kulturnog života”.

Za Bosnu i Hercegovinu je, pak, bilo važno da joj se dozvoli da sama gradi svoju državnost i samostalno rješava pitanja međunacionalnih odnosa na svojoj teritoriji.

I u Makedoniji se (1971) insistira na potrebi veće samostalnosti republika, budući da složena federalna struktura ne dozvoljava da se sve rješava na liniji Beograd – Zagreb.

U Srbiji, opet, prevladava uvjerenje, da sve što odgovara drugima odgovara i njoj. Položaj i veličina Srbije, i njeni potencijali (materijalni i ljudski), takvi su da, kako kažu srpski “komunistički liberali” (1972), ona “može da igra svaku igru”, i da u svakoj varijanti nađe sebe i svoj interes. Naravno, sve to pod uslovom da je oslobođena tutorstva saveznog vrha, odnosno prakse “da se u Jugoslaviji iz jednog centra, i na isti način, reguliše sve”. Saobrazno tome, iz Beograda poručuju da ne čeznu za vraćanjem na stanje “kada se smatralo da po definiciji Srbija i Jugoslavija imaju isti stav”, te da nijesu spremni da prihvate soluciju po kojoj se decentralizacija države nadomješćuje centralizacijom partijskog odlučivanja. Ističući da bi tako nešto značilo “uspostavljanje prinudne uprave nad nacijama”, i da “velikodržavni centralizam ne odgovara nikome”, oni preferiraju reformu koja će obezbijediti “potpuni suverenitet svake republike”, uz “minimalnu zajedničku orijentaciju”.

*

“Jugoslovensko proljeće”, sa gotovo svim njegovim navedenim odlikama, nije mi-moišlo ni Crnu Goru. Naprotiv, kao dio jugoslovenske zajednice (tada još uvijek jedinstvene i u državnom, i u političkom, i u ideološkom smislu), Crna Gora je prošla kroz sva iskušenja njenog dotadašnjeg povijesnog kretanja. Jednako je kao i sve druge republike prošla kroz fazu “obnove i izgradnje”, sa svim posljedicama koje su donijele “eksproprijacija eksproprijatora”, dvije nacionalizacije i ostale mjere novog društvenog uklona. Jednako je, kao i one, učestvovala u svim “inkri-

minisanim radnjama” koje su početkom 1948. godine izazvale sumnju sovjetskih teoretičara i ideologa u ispravnost “jugoslovenskog kursa”, a ubrzo zatim i žestoku kritiku vođstva KPJ zbog njegovog “revizionističkog skretanja”. Jednako je, u svim fazama žestokog pritiska Sovjetskog Saveza i zemalja “narodne demokratije” na Jugoslaviju, koji je odmah iza toga uslijedio, dokazivala ispravnost jugoslovenskog opredjeljenja za sopstveni put razvoja i isticala da je takav kurs, a ne pokoravanje diktatu nekog apsolutnog uma, pravi doprinos “stvari revolucionarnog pokreta i socijalizma”. Jednako je u tom sukobu, želeći da se zaštiti od moćnijeg sovjetskog, kijala sopstveni staljinizam i iskajavala njegove grijehove i jednako je zaslužna što je u tom sukobu, baš kao i u biblijskoj priči o Davidu i Golijatu, suprotno očekivanjima, pobijedio manji.

Ni potreba Crne Gore za promjenama iniciranim pomenutim “talasom” u drugim jugoslovenskim republikama nije bila manja, uprkos tome što je pripadala onom dijelu nove zajedničke države koji je, u materijalnom pogledu, od nje više dobijao nego što joj je davao. No, subjektivno, to opredjeljenje u njoj nije imalo onaj nivo i karakter podrške kakav je postojao u drugim jugoslovenskim sredinama.

Među razlozima koji su Crnu Goru u tom pogledu činili nešto drugačijom od ostalih jugoslovenskih republika posebno se isticao svojevrсни “pluralizam” kako u gledanjima njene “avangarde” na suštinu i smisao “samoupravnog socijalizma”, tako i unutar one (najbrojnije) grupacije njenih komunista koji su, kako se obično govorilo, “čvrsto” bili “na Titovom kursu”. Radilo se o tri različito ideološki i aksiološki kodovana poimanja suštine i smisla socijalističkog sistema kao takvog, te mogućih intencija i implikacija njegovog aktuelnog praktikovanja.

Prvo poimanje karakterisala je kritika jugoslovenskog socijalističkog sistema iz ideološkog i aksiološkog “ugla” čijim se glavnim “krakovima” smatraju stanovišta što ih nudi Milovan Đilas tokom druge polovine 1953. godine, ističući da su njegova aktuelna rješenja i dalje odveć opterećena staljinskim nasljeđem i stoga nekorespondentna sa potrebama i izazovima slobodnog, demokratskog, građanskog društva. Ovakav kritički odnos prema sistemu u čije je doktrinarne osnove i sam ugradio mnoge ideje Đilas je najavio nekoliko mjeseci ranije svojim tezama:

da u principu “uloga revolucionarne partije mora da se izmijeni i postavi drugačije poslije zauzimanja vlasti, jer se iz samog monopolističkog položaja partije u društvenom životu zemlje u stvari i rađa birokratizam i u nju, u trci za privilegijama, naviru svakojaki karijeristički i parazitski elementi”;

da i jugoslovensko iskustvo potvrđuje pravilo “da jedna uska komunistička organizacija, makar kako čvrsta i predana stvari socijalizma, nije dovoljna garantija... protiv birokratizma, jer se i u njoj samoj neizbježno pojavljuju birokratske tendencije”, iz čega proizilazi zaključak da ako je u revoluciji i bilo “nužno i neizbježno da partija uzme radi pobjede u svoje ruke sve funkcije klase (i vojne, i političke, i

ekonomske), da se pretvori u borbeni štab, sada, pošto je taj posao obavljen, takva uloga partije samo bi mogla biti na štetu društva, samo bi sputavala inicijativu i slobodu klase i rađala opasnosti pretvaranja partije u privilegisanu kastu”;

da rješenje tog problema treba tražiti u masovnoj socijalističkoj političkoj organizaciji, “koja će u slobodnim diskusijama odlučivati o političkom i drugom razvitku i u kojoj će biti začlanjeni ne samo ljudi koji su ideološki prečistili pojmove o socijalizmu, nego (i oni) koji su za socijalizam na praksi, uprkos njihovih raznih, čak i religioznih ideoloških slabosti”.

Iako formalno nije izlazila iz okvira tada uobičajene jugoslovenske kritike “staljinskog nasljeđa” uopšte, pa i onog u “sopstvenoj praksi”, niti se bitnije razilazila sa očekivanjima jugoslovenskih komunista da će demokratskom transformacijom sopstvene partije napraviti odlučujući iskorak u demokratizaciji društva i države (radi čega su joj na VI kongresu promijenili naziv u Savez komunista), te da će važnu ulogu u tome imati Narodni front (kome je promijenjen naziv u Socijalistički savez),¹ ova Đilasova retorika je suštinski nosila u sebi dvije za mnoge njegove partijske drugove i saborce “bizarne” novine: prvo, generalno je dovodila u pitanje svaku primjerenost partije lenjinskog tipa stvarnom socijalističkom demokratskom procesu; drugo, sugerisala je zaključak da ni jugoslovenska partija svojim demokratskim kapacitetom i moralnim dignitetom više ne doseže nivo činioca koji može i ima pravo da pretenduje na ulogu demijurga tog procesa.

To što su Đilasove ideje oficijelno osuđene – kao nešto što je moglo privući pažnju samo dijela “ostataka stare reakcije”, i “odbačene” kao “anarhodemokratske, malograđanske i antisocijalističke”, kao “goli bernštajizam” nekoga ko nije čitao Bernštajna, odnosno kao “improvizatorske, nenaučne i prazne konstatacije” i kao frakcionaštvo, koje se u svijesti “ljudi na terenu” doživljava kao “smišljena borba protiv partije” – ne znači da su ostale bez odjeka. Ovo uprkos tome što ih nije pratilo masovno i javno izražavanje otvorene podrške ili pokušaj njihovih sljedbenika da se “organizaciono povežu”. Na njihovo postojanje ukazuje konstatacija na Šestom kongresu SKCG (1974) da Đilasa u Crnoj Gori donekle podržava još samo “pseudoljevičarska struja” koja je jednom nogom stajala “na pozicijama nihilizma prema politici i rezultatima Saveza komunista, a drugom na pozicijama revolucionarnog avanturizma i anarhizma”.

Drugo poimanje karakterisala je kritika jugoslovenskog socijalističkog sistema zbog navodne opterećenosti upravo onim što je Đilas smatrao njegovim najvećim nedostatkom. Socijalni i politički nosioci te kritike, stacionirani u krugovima bivših

¹ Prema tim očekivanjima, koja tada dijeli i Đilas, “Savez komunista ostaje kao ideološka i vaspitna organizacija, dok će se Socijalistički savez radnog naroda izgraditi u masovnu..., mnogomilionsku organizaciju”. Takav Socijalistički savez, vjerovalo se, biće u stvari “organizovana klasa, organizovani radni narod”.

i novih pristalica informbirovske politike, zastupaju stanovište da samoupravljanje nije ništa drugo do oblik licemjernog žrtvovanja izvornih socijalističkih ideja i principa u svrhu očuvanja vlasti "odnarođene grupe", koja iza tobožnjeg demokratizma pokušava da sačuva građanske ("sitnoburžoaske") institucije i odnose. Udarne sadržaje te kritike, koju će grupa članova tzv. Kijevske grupe crnogorske informbirovske emigracije pokušati da promoviraju kao osnovu programa nove Komunističke partije Jugoslavije, čiji će ilegalni kongres biti održan u Baru (1974), predstavljale su teze:

da je u Jugoslaviji, pa sljedstveno tome i u Crnoj Gori, policijski teror osnov unutrašnje politike, a vazalstvo američkom imperijalizmu osnov spoljne politike;

da su "opšta kriza" jugoslovenskog društva i "kontrarevolucionarni režim lične vlasti" stvorili "objektivne materijalno-ekonomske preduslove svoje propasti i uporedo s tim, i upravo na toj društveno-ekonomskoj osnovi, sazrijevanje subjektivnih uslova svoje pogibije";

da će se nova KPJ "poslije svrgavanja kontrarevolucionarne diktature maršala Tita... boriti za izgradnju socijalizma kao prve faze komunističkog društva, to jest za izgradnju takvog društvenog uređenja u kome će sredstva za proizvodnju biti u društvenoj svojini u dvije njene forme – opštenarodnoj i zadružnoj, narodna privreda organizovana planski pomoću centralizovanog opštedruštvenog planiranja, uništene sve mogućnosti eksploatacije čovjeka od čovjeka, likvidirana anarhija u proizvodnji, kriza hiperprodukcije, nezaposlenost i klasni antagonizmi i uveden princip raspodjele – svako prema svojim sposobnostima, svakome prema njegovom radu".

Pokušaj vođstva "nove KPJ" da preko mreže svojih ilegalno organizovanih sljedbenika politički i ideološki "pripremi uslove" za sprovođenje svog "akcionog programa"² osujećen je akcijama organa bezbjednosti. Hapšenjem dijela njegovih

² Pretpostavke za stvaranje "novog društva", kako ih vidi taj "akcioni program", bile su: (1) Ručkovodstvo radničke klase na čelu sa Komunističkom partijom Jugoslavije i uspostavljanje diktature proletarijata u formi socijalističke demokratije. (2) Učvršćivanje saveza radničke klase sa osnovnom masom seljaštva i stvaranje na toj osnovi čvrste baze socijalističke države. (3) Likvidacija privatne i grupne svojine na sredstvima za proizvodnju (fabrike, rudnici, saobraćaj, sredstva veze, krediti) i predaja svih privrednih preduzeća u ruke socijalističke države... (4) Postepeni socijalistički preobražaj poljoprivrede koji će se vršiti isključivo na osnovu dobrovoljnosti i svjesne riješenosti samog radnog seljaštva, putem razvijanja zemljoradničkog zadrugarstva od njegovih najnižih do najviših oblika i ponovnog uspostavljanja državnih gazdinstava pretvaranjem u opštenarodnu imovinu svih krupnih poljoprivrednih dobara... (5) Planski razvoj narodne privrede na osnovu jedinstvenog opšteg državnog plana imperativnog karaktera u cilju izgradnje socijalizma i komunizma i obezbjeđenja visokog standarda svih članova društva. (6) Ostvarenje socijalističke revolucije u oblasti ideologije i kulture i stvaranje mnogobrojne inteligencije odane radničkoj klasi, radnom narodu i socijalizmu. (7) Bespoštedna borba protiv nacionalne netrpeljivosti, učvršćenje bratstva i jedinstva među narodima Jugoslavije i njihove pune ravnopravnosti u

članova, početkom 1976. godine, zaustavljen je rad na pripremi “velikog preokreta”. Ipak, “obustavom aktivnosti do daljnjeg” ove grupacije, koja je nakon toga uslijedila, nijesu sasvim prekinuta razna “oživljavanja sjećanja” na nju. U Crnoj Gori su na “izvjesnu aktuelnost” njenih ideja s vremena na vrijeme podsjećali pripadnici tzv. lijeve struje u Savezu komunista Crne Gore, za koju je na VI kongresu Saveza komunista Crne Gore rečeno “da je udruženi rad ne interesuje i da van njega i njegove funkcije traži rješenja za ekonomske probleme, da u ustavnim rješenjima vidi napuštanje klasnih pozicija a favorizovanje državno-republičkih, da objektivno negira političku aktuelnost i suštinu nacionalnog pitanja danas, da negira revolucionarnu, narodnooslobodilačku i antiimperijalističku suštinu politike nesvrstavanja”. Na strani se, opet, pisalo (uglavnom u štampi) o njenim idejama i političkim preokupacijama,³ a nije izostao ni pokušaj nekih njenih dijelova da se izbore za status oficijelno “priznatog člana” komunističkog pokreta i tako obezbijede neku vrstu eksternog legitimiteta.⁴ Bilo kako bilo, broj pobornika ove boljševičke varijante platonovskog poimanja države kao moralne ustanove i čovjeka kao nesavršenog bića, što prvoj daje pravo da drugim gospodari i svojom prinudom “štiti” njegove “više” interese, u Crnoj Gori nikada nije bio mali i irelevantan za njena politička opredjeljenja.

Treće ideološko i aksiološko poimanje suštine i smisla socijalističkog sistema baštini najbrojnija i najuticajnija grupacija u Savezu komunista Crne Gore, “strateški” podjednako udaljena i od “đilasovštine” i od “informbirovštine”. Ona ne samo što ne dovodi u pitanje sistem socijalističkog samoupravljanja, i ne smatra ga u bilo kom pogledu inherentnim ideji pravde, slobode i jednakosti već je “duboko uvjerena” da taj sistem, u datim konkretno-istorijskim okolnostima, nema alternativu. U tome ne može da je pokoleba ni sopstveno političko iskustvo, bogato problemima i nedoumicama u gotovo svakom aspektu implementacije “ideje vodilje”, ni saznanje da se tu ne radi o pukom sticaju slučajnosti već o činjenici da u društvenim odnosima svako građenje jednog nužno podrazumijeva razgrađivanje drugog, usljed čega nije uvijek lako “razabrati se i odvojiti žito od kukolja”. Njeni ideolozi

svim oblastima ljudske djelatnosti. (8) Odbrana tekovina socijalizma od nasrtaja spoljnih i unutrašnjih klasnih neprijatelja. (9) Solidarnost radničke klase i svih trudbenika Jugoslavije s radničkom klasom i trudbenicima socijalističkih zemalja, proleterima i trudbenicima svih zemalja svijeta i učvršćivanje bratskih veza sa njima na bazi proleterskog internacionalizma.

³ O idejama “nove Partije” i njenim planovima za preuzimanje vlasti u Jugoslaviji pisao je, na primjer, belgijski nedjeljnik “Naše vrijeme” od 28. januara 1976. godine. Londonski “Dejli telegraf” je, pak, u broju od 24. februara 1976. godine, objavio u cjelini jednu od verzija “programa obnovljene KPJ”.

⁴ Sredinom maja 1976. godine “uže rukovodstvo obnovljene KPJ” obratilo se “zvaničnim pismom” Konferenciji komunističkih i radničkih partija Evrope sa zahtjevom da Konferencija prizna “obnovljenu KPJ” za ravnopravnog člana komunističkog pokreta.

složenost stvaranja novog, naročito izraženu u društvima poput crnogorskog, gdje "još živi jedna hijerarhija ljudskih vrijednosti koja je satkana na rodovsko-plemenskoj osnovi", doživljavaju kao razlog više za nova angažovanja na "trasiranom putu". Optimizam u pogledu sigurnog hoda tom stazom oni u velikoj mjeri temelje na pretpostavkama:

da "ne može na jednoj strani postojati ustavno-pravni mehanizam, a na drugoj strani praksa koja je u nepomirljivom sukobu sa tim sistemom";

da se, međutim, "promjene pojedinih rješenja u sistemu... ne smiju fetišizirati", jer se "ne može sve rješavati normativizmom";

da najveći dio iskušenja i teškoća u funkcionisanju sistema socijalističkog samoupravljanja proizilazi iz "slabosti" i "grešaka" koje se mogu otkloniti većim angažovanjem i boljim i odgovornijim radom "subjektivnog faktora";

da je za ostvarivanje osnovnog cilja društvenog razvoja – oslobođenja radničke klase, krucijalno važna "odlučna, efikasna i organizovana idejno-politička borba protiv nacionalističkih, tehnobirokratskih i dogmatsko-etatičkih snaga, tendencija i shvatanja".

Pri tome, za ishod takvog "kursa društvenog razvoja", tj. njegove rezultate i domete, ova grupacija osobito važnim smatra: poziciju i funkciju radnog čovjeka kao samoupravljača, ulogu republike u novom društveno-ekonomskom sistemu i stepen riješenosti nacionalnog pitanja.

Problem sa ovom orijentacijom je, međutim, što socijalni i politički subjekti čiji je ona formalni izraz faktički ne podrazumijevaju isto ni pod samoupravnim pravima radnog čovjeka, ni pod ulogom republike u novom društveno-ekonomskom sistemu, ni pod rješenjem nacionalnog pitanja. Naročito veliku smetnju u ostvarivanju njihovog jedinstva na kursu promjena sračunatih na deetatizaciju i decentralizaciju, koji je prihvaćen u svim ostalim jugoslovenskim republikama, predstavlja veoma jak uticaj koji na njih vrše oni čija je politička filozofija "ne diraj moje krugove". Riječ je o brojčano ne tako malom broju "partijskih kadrova" koji iz nekog razloga smatraju da jugoslovensko zajedništvo, uspostavljeno u ratu i revoluciji i potvrđeno u danima "obnove i izgradnje", ni po koju cijenu i ničim ne treba dovoditi u pitanje. Jedni to čine na osnovu prihvatanja "svima jasno vidljivih činjenica" da, s jedne strane, Crna Gora "sama ne može" i da je, s druge, nova Jugoslavija omogućila Crnogorcima "da ostvare svoj vjekovni san" da sa "ostalim slovenskom braćom", s istim pravima i jednakim međusobnim poštovanjem, budu jedno i zajedno. Drugi "rezultate minulog perioda" socijalističke izgradnje smatraju toliko dobrim za Crnu Goru da "samo treba tako nastaviti".⁵ Pri tome prvenstveno imaju u vidu

⁵ U političkom rukovodstvu Crne Gore se inače konstantno smatralo da su društveno-ekonomski rezultati ostvareni u dotadašnjem njenom socijalističkom razvoju "radikalno promijenili Cr-

njenu posvemašnju socijalno-ekonomsku transformaciju, u čijim se u ponečemu impozantnim dometima osim vlastitog zalaganja prepoznaje i izdašna pomoć saveznih investicionih fondova, te uopšte briga savezne države da se svi njeni dijelovi ravnomjerno razvijaju. Treći su “pragmatičniji” pa vlastiti stav o daljem razvoju zajedničke države formiraju pretežno, ako ne i isključivo, na temelju onog za što vjeruju da im lično najviše odgovara. Riječ je uglavnom o dijelu “nomenklature” koja je u “etatističkoj fazi” lično iskusila sva njena “dobra”: od automatizma vlastitih promocija na više funkcije nakon mandata provedenog na nižim, preko ustaljenog kretanja trasom opština – Titograd – Beograd, do trajnog zadržavanja na nekom od mjesta “gore” (u Beogradu) bez obaveze da se više ikada vrate “dolje” (na neki od poslova u opštini ili republici). Uticaji ove potonje grupacije, s razlogom nazvane *anacionalnom (dotiranom) birokratijom*, na oficijelnu crnogorsku politiku bili su višestruki i prilično snažni. Naročito su se ispoljavali u širenju uvjerenja:

prvo, da uz sve razumijevanje potreba za razvojem samoupravljanja ne bi trebalo previše dovoditi u pitanje “ulogu i odgovornost” partijsko-državnih organa u regulisanju društvenih procesa i odnosa;

drugo, da Crnoj Gori “ni materijalno ni bilo kako drugo” ne bi odgovaralo da se u reformama federacije ode “predaleko” i, eventualno, “sklizne” u konfederalizam;

treće, da maloj i u svakom pogledu nedovoljno razvijenoj Crnoj Gori više odgovara da razvija masovnu kulturu i amaterizam nego da izdržava nekoliko “elitskičkih” kulturnih ustanova, te da joj se više isplati da svoje stručne kadrove školuje na strani, nego da razvija vlastito visoko školstvo i naučno-istraživački rad.⁶

Sve je to imalo uticaja da refreni jugoslovenskog “proljeća” u Crnoj Gori budu iskazani nešto tiše i s manje “opšteg entuzijazma” nego u drugim republikama. No nije bilo toliko snažno da odnese prevagu nad onim dijelom njenog političkog rukovodstva koji je shvatao potrebu za promjenama na dva krucijalno važna “sektora”: onom koji se odnosio na veću slobodu i samostalnost republičkih političkih i državnih organa u obavljanju svojih poslova i onom koji se odnosio na razvoj nacionalne kulture kao važne pretpostavke potpuniye društvene emancipacije Crne Gore i Crnogoraca.

Prvom pitanju, tj. pitanju decentralizacije upravljanja u federaciji, u Crnoj Gori se potkraj posmatrane decenije konkretno prilazi sa stanovišta brige kako “definisati

nu Goru”, te da je ona, kako piše u jednom autorskom tekstu predsjednika Centralnog komiteta Saveza komunista Crne Gore 1975. godine, postala “veoma razvijena u odnosu na svoje društveno, ekonomsko i kulturno biće uoči drugog svjetskog rata i narodnooslobodilačke borbe”.

⁶ Kao posljedica te orijentacije došlo je do ukidanja Naučnog društva Crne Gore i Umjetničke škole u Herceg Novom, pretvaranja profesionalnih pozorišta u Cetinju, Kotoru i Nikšiću u amaterska, prestanka izlaska nekoliko nedjeljnih i mjesečnih listova i časopisa, kašnjenja u razvoju visokog školstva.

ti" ulogu Republike (u smislu države) kao sredstva bržeg i potpunijeg ostvarivanja socijalističkog samoupravnog razvoja. Politički razlozi za bavljenje tim pitanjem objašnjeni su na III konferenciji Saveza komunista Crne Gore (1971), tezama:

da su svi procesi i odnosi u saveznoj državi (ostvarivanje jedinstvenih samoupravnih produkcionih odnosa i jedinstvenih osnova društveno-političkog i ekonomskog sistema, solidarnost i socijalna sigurnost radnih ljudi, jedinstvo jugoslovenskog tržišta, nacionalna ravnopravnost, opštenarodna odbrana, očuvanje integriteta i nezavisnosti jugoslovenske zajednice, nesvrstana politika) "elementi državnosti republike, njenih samoupravno-demokratskih odnosa i funkcija i upravo ih tako treba konstituisati i ostvarivati";

da će usljed promjena u političkom sistemu mnoge ranije "ekonomsko-političke funkcije federacije" ubuduće "neposredno obavljati Republika, opštine i organizacije udruženog rada";

da je zbog toga potrebno "da se Republika što brže i potpunije samoupravno-demokratski organizuje i razvije kako bi bila sposobna da ostvaruje sve funkcije kao samostalna samoupravna i državna zajednica".

Krucijalno stanovište ove konferencije jeste da je razvoj Crne Gore kao državne i samoupravne zajednice opredijeljen "ostvarivanjem istorijskih interesa radničke klase u oslobođenju rada, deetatzacijom svih društvenih odnosa, područstvljavanjem politike, konstituisanjem samoupravljanja u integralni društveni sistem, odlučujućom pozicijom radnog čovjeka u udruženom radu da raspolaže sredstvima i rezultatima svoga rada i upravlja društvenim poslovima i, na tim osnovama, konstituisanjem republike kao socijalističke samoupravne zajednice radnih ljudi Crne Gore". Takav projekat, uvjereni su crnogorski komunisti, ne temelji se na bilo kakvom "udaljavanju od stvarnosti", nego je realan i sračunat na to "da se državnost Crne Gore izražava kao suverenost radničke klase i radnih ljudi". Faktički to znači:

da nije opterećen dilemom kojoj komponenti u definisanju republike treba dati prednost – državnoj ili samoupravnoj, već da umjesto toga polazi od pretpostavke da su obje te komponente obilježje republike;

da ne zanemaruje ni funkciju republike kao države, prvenstveno "sa stanovišta zaštite samoupravljanja kao instrumenta radničke klase i radnih ljudi Crne Gore", ni državnost Crne Gore kao "njeno spoljno obilježje";

da ne odražava tendenciju pretvaranja Crne Gore u nacionalnu državu, jer bi to značilo odstupanje od temeljnog koncepta društvene organizacije i razvoja, već i pored društvene i istorijske realnosti da se konstituisanje državnosti Crne Gore zasniva prije svega na afirmaciji crnogorske nacije, uvažava činjenicu da je Crna Gora država ne samo Crnogoraca već i pripadnika drugih naroda i narodnosti koji u njoj žive;

da nije utemeljen na ideji konfrontacije ciljeva i interesa u jugoslovenskoj federaciji, budući da Crna Gora u njoj i dalje vidi garanciju za sopstveni razvitak, već da odražava nastojanje Crne Gore da doprinese afirmaciji principa dogovaranja i sporazumijevanja “u rješavanju svih pitanja”.

Prenošenje težišta odlučivanja sa federacije na republiku imalo bi, po uvjerenju crnogorskih komunista, još jednu važnu funkciju: povećalo bi odgovornost ove potonje za “opštejugoslovenske, tj. zajedničke poslove”, koje bi trebalo redukovati na pitanja odbrane, spoljnih poslova i obezbjeđenja jedinstva sistema i tržišta.

Teorijsku potku za ta opredjeljenja, osim u “uporednim” idejama i “stavovima” kolega iz drugih republičkih organizacija SKJ, crnogorski komunisti nalaze i u nekim tada nastalim autorskim radovima svojih čelnika. To se posebno odnosi na stanovišta:

da Pariska komuna, kao “prvi tvorac novog parlamentarizma sa dosljednim delegatskim sistemom”, nudi sve relevantne teorijske odgovore na izazov sa kojim se suočavaju;

da u traženju mogućnosti da se “slijedi primjer Komune” treba imati u vidu da se kod jugoslovenskih republika, u principu, ne radi o “elementima državnosti”, nego o izvornoj “suverenosti i državnosti”, usljed čega državnost republika nije izvedena iz federacije koju uspostavljaju, već obrnuto – državnost federacije je “izvedena iz punomoćja republika”;

da, suštinski gledano, jugoslovenska federacija “nije ni nastala niti može biti nešto izvan republika i naroda koji sačinjavaju zajednicu”.

Ako se za takav crnogorski pristup pitanju reforme federacije može reći da je sasvim bio na fonu preovlađujućeg jugoslovenskog trenda, to sa načinom na koji se tada prilazi pitanju nacionalne kulture nije bio slučaj. Aktualizacija ovog pitanja, naime, proistekla je iz uočavanja da mnogi problemi s nacionalnom kulturom u Crnoj Gori nastaju zbog toga što se u toj oblasti ne slijedi jugoslovenski trend.

Stanovište, pak, da novi društveni sistem neće i ne može donijeti slobodu i ravnopravnost onome ko nema svoju kulturu, oficijelno će biti izloženo na V kongresu SSRN Crne Gore (1966) u formi kritički intonirane konstatacije da se crnogorska nacija ponaša “kao da nema svoju kulturu”. Naučni skup o crnogorskoj kulturi, održan krajem januara 1968. godine, aktualizovaće to pitanje upozorenjem da se u Crnoj Gori i van nje kontinuirano odvija proces “srbiziranja kulturnih vrijednosti crnogorskog naroda iz epohe njegove nacionalne afirmacije, njegovog nacionalnog sazrijevanja”. Vrata za bavljenje crnogorskih komunista pitanjem nacionalne kulture bila su otvorena. Ono je i uslijedilo, i neće se pogriješiti ako se kaže da su stanovišta o razvoju crnogorske kulture, sadržana u dokumentu Saveza komunista Crne Gore usvojenom krajem 1970. godine, imala krucijalni značaj za sve ono što

se u toj oblasti od tada dešavalo.⁷ To se naročito odnosi na stanovište da su Savezu komunista Crne Gore tuđi kako nenaučno i romantičarsko tretiranje istorije crnogorskog naroda, tako i pokušaji vještačkog razgraničavanja nasljeđa prema sadašnjim republičkim granicama, odnosno na utvrđivanje obaveze da se pristupi odista naučnom istraživanju prošlosti crnogorskog naroda kako bi se “u savremene tokove društvenog napretka ugrađivalo i u našoj kulturi dobilo pravo mjesto sve ono što je u prošlosti bilo slobodarsko, progresivno i trajno vrijedno”, a “kritički ocijenilo sve ono što je negativno u istorijskom i kulturnom nasljeđu i što snagom konzervativnog tradicionalizma može da opterećuje svijest sadašnjih i budućih generacija”. U tada usvojenoj *Idejno-političkoj platformi Saveza komunista Crne Gore o razvoju crnogorske kulture*, utemeljenoj na tim premisama, stajalo je, uz ostalo, i sljedeće:

da crnogorski komunisti smatraju “nestvarnom i iskonstruisanom dilemu: da li postoji ili ne postoji crnogorska nacija i njena kultura”, budući da “svako osporavanje individualnosti crnogorske kulture znači osporavanje crnogorske nacije i prikazivanje Socijalističke Republike Crne Gore kao vještačke konstrukcije”;

da se “kultura jedne nacije najbolje... potvrđuje i afirmiše stvaranjem novih naučnih, umjetničkih i drugih kulturnih vrijednosti koje prihvata i priznaje i sopstveni narod i drugi narodi”;

da je stvaranje nacionalnih naučnih i kulturnih ustanova izuzetno važno za dalji kvalitetan uspon duhovnog života u Crnoj Gori”, jer će one omogućiti ne samo da se “šira jugoslovenska javnost potpunije i izvorno upozna sa vrijednostima crnogorske kulture” i da “prave duhovne vrijednosti crnogorskog naroda (i one iz prošlosti, kojima je crnogorska kultura bogata, i one savremene, koje to svojim dometima zaslužuju) budu dostupnije našem čovjeku i postanu ‘svojina’ najširih slojeva”, nego i da se podstakne stvaralaštvo uopšte i pruži prilika “talentovanim stvaraocima da se razviju i afirmišu”;

da među poslovima i zadacima u daljem kulturnom razvoju Crne Gore prioritet treba da imaju: “konstituisanje naučnog društva”; jačanje postojećih i stvaranje novih visokoškolskih institucija, s težnjom “da se u neposrednom narednom periodu visoko školstvo u Crnoj Gori konstituiše u univerzitetsku zajednicu”; stvaranje materijalnih i drugih uslova “za osnivanje televizijskog studija, izdavanje dnevnog lista i snaženje radio-mreže”; nastavljanje rada “na izdavanju višetomne istorije Crne Gore, izdavanje istorije književnosti, programiranje rada i stvaranje uslova da se u doglednom periodu priđe izdavanju enciklopedije Crne Gore, i uopšte snaženje izdavačke djelatnosti”.

⁷ Stanovišta izložena u tom dokumentu su, ocijenjeno je na Četvrtoj konferenciji Saveza komunista Crne Gore (1973), predstavljala “ne samo dugoročan program razvoja u ovom domenu društvenog rada, već i pouzdan idejni orijentir kako u prepoznavanju nacionalističkih tendencija i pojava, tako i u borbi protivu njih”.

Akcijama na realizaciji tog programa stvoreni su uslovi za intenzivniji i bogatiji kulturni život. Tokom prvih nekoliko godina te svojevrzne "kulturne obnove" naime osnovani su: Crnogorska akademija nauka i umjetnosti, Leksikografski zavod Crne Gore, Republička zajednica kulture, Međurepublička zajednica za kulturno-prosvjetnu djelatnost (u Pljevljima) i opštinske zajednice kulture, kao i više naučno-istraživačkih instituta, muzeja, umjetničkih galerija i arheoloških i prirodnjačkih zbirki; intenziviran je ili pokrenut rad časopisa "Stvaranje" i "Praksa" i revije "Ovdje" u Titogradu, "Spona" u Nikšiću, "Mostova" u Pljevljima, "Tokova" u Ivanogradu, "Odziva" u Bijelom Polju, "Boke" u Kotoru, te nekoliko specijalizovanih glasnika – "Starine Crne Gore" (Zavoda za zaštitu spomenika kulture), "Glasnik Muzeja Cetinje", "Bibliotečki vjesnik" (Centralne narodne biblioteke), "Pomorski godišnjak" u Kotoru, "Istorijski zapisi" u Titogradu; ustanovljene su književne manifestacije "Ratkovićeve večeri poezije" (u Bijelom Polju), "Pjesnička riječ na izvoru Pive", "Nikšićki susreti poezije", kao i nagrade Međurepubličke zajednice za poeziju i prozu; proširena je izdavačka djelatnost, otvorene su nove biblioteke i čitaonice i pokrenuto izlaženje većeg broja dnevnih, nedjeljnih i mjesečnih listova.

*

Jugoslavija je osamdesetih godina XX stoljeća bila liberalnija, demokratskija i humanija od ostalih socijalističkih zemalja, tako da je s pravom, kako će kasnije reći američki ambasador u Beogradu V. Cimerman, izazivala svojevrsno "nadmetanje simpatija među ljevičarskim demokratskim misliocima u Zapadnoj Evropi". Ipak, njena drugost u odnosu na politički "Istok", kome je oficijelno pripadala, nije bila tako velika da bi "proljećne" nade u njen demokratski preporod bile ostvarene. Ustavna reforma iz 1974, promovisana na principima sporazumijevanja i dogovaranja republika, nije dosegla do proklamovanog cilja. Ona ne samo da nije doprinijela realizaciji zahtjeva "da se omogući svakom narodu da raspoláže ostvarenim viškom rada, odnosno da odlučuje o uslovima svog ekonomskog, kulturnog i uopšte društvenog života", već se pretvorila u manevar koji je donekle disperziranom, ali i dalje neprikosnovenom partijsko-državnom monopolu, omogućio da iza njene fasade izgradi još šira i čvršća uporišta svoje dominacije. Umjesto anticipiranog virtuelnog konfederalizma, koji bi se temeljio na stabilnoj i funkcionalnoj demokratiji, nastupila je nova, još violentnija spirala ionako dramatičnih konfliktnosti: privredni razvoj zemlje se još više usporava, razlike u nivou razvijenosti pojedinih njenih dijelova se povećavaju, a zaostajanje za evropskom civilizacijom u ekonomskoj efikasnosti, političkoj demokratiji i kvalitetu života postaje još očiglednije.

Crna Gora, razumije se, u svemu tome dijeli sudbinu zajedničke države. S tom razlikom što će u njoj navedene različite "intencije" pojedinih partijskih grupa po-

znate iz vremena rada na platformi reforme federacije, nešto kasnije (tokom tzv. AB revolucije), prerasti u ideološka i politička raspeća koja će je dovesti gotovo do ruba sloma i raspada. Kritika njenog političkog rukovodstva sa "eminentnih đilasovskih pozicija" (kao otuđene, odnarođene i hedonistički "zaslijepljene" birokratije), snažan osvetnički "huk" bivših i novih informbiroovaca (uperen protiv "osvjedočenih izdajnika revolucije"), spolja dobro organizovane demonstracije privrženosti "događenog naroda" novom "centru" u Beogradu – sve u ime "pravog" i "jedino pravednog" novog zajedništva – vodili su pometniji sličnoj onoj u kojoj je šest decenija ranije održana famozna Podgorička skupština. Jedan od razloga što do reprize 1918. godine ipak nije došlo nalazio se i u tome što "dah proljeća" iz decenije 1960-1970. u njoj nije bio sasvim nestao. Naprotiv, moglo bi se reći da su upravo tada afirmisane ideje o "republičkoj" izvornoj državnosti i suverenosti, odnosno o nacionalnoj kulturi kao pretpostavci njenog svekolikog razvoja i opstanka bile klica iz koje se postepeno razvio crnogorski independentistički pokret. Dakako, s ciljevima koji su usljed promijenjenih istorijskih okolnosti znatno izlazili iz okvira ranijeg crnogorskog "proljećnog diskursa".

Sumrak ideja i političkih učinaka "antibirokratskih revolucionara" na opštem "ujediniteljskom" i "obnoviteljskom" planu nije zaobišao ni njihovo jedino ostvareno djelo – dvočlanu srpsko-crnogorsku federaciju. Tim prije što su se problemi odnosa u toj novoj "zajedničkoj državi" umnožavali geometrijskom progresijom, čak i izvan relacija i sadržaja koji su pripadali korpusu "standardnih" hegemonističkih aspiracija Srbije prema Crnoj Gori. Suočeni s otvorenim nastojanjem Beograda da njihovu zemlju svede na poziciju famozne "dvadeset sedme izborne jedinice" jedinstvene "srpske države", Crnogorci su najzad počeli da pridaju "izvjesnu važnost" naučnim analizama koje su ukazivale na to:

da razlozi zbog kojih zajednička država ne funkcioniše kao entitet u kome oba njegova konstituenta, na temelju podijeljene vlasti i jednakog učešća u njenom vršenju ostvaruju svoje ciljeve i interese, nijesu subjektivne prirode ili stvar loše regulative, već zakonita posljedica toga da nije moguće uspostaviti političku i bilo koju drugu faktičku ravnopravnost između partnera od kojih je jedan od drugoga 6,4 puta teritorijalno manji, ima 15,9 puta manje stanovnika i ostvaruje 17,9 puta manji društveni proizvod i 19 puta manji nacionalni dohodak;

da zahtjev Crne Gore za polovinom svih prava u zajedničkoj državi – ma koliko logičan, opravdan i legitiman – faktički nije ostvarljiv, jednako zbog toga što ne postoji način (teorijski i praktični, politički i etički, metodološki i aksiološki) kojim Crna Gora može da dokaže, da sa svojim mnogostruko manjim volumenom i potencijalom ima u zajedničkoj državi istu poziciju i prava kao Srbija, tako i zbog toga što i kad bi Srbija pristala da sa Crnom Gorom sve dijeli "po pola", to ne bi bilo moguće jer principi organizacije i zakoni funkcionisanja savremenog, u mno-

go čemu i na mnogo načina kompetitivnog društva, ne poznaju i ne podnose takve egalitarizme;

da su federalni partneri, usljed nemogućnosti da se kod takvog dispariteta veličina pronađe bilo kakav modus ravnopravne podjele vlasti i upravljačkih prava, objektivno prinuđeni da autonomno, saobrazno sopstvenim kriterijumima etičnosti i "isplativosti", određuju kako količinu i karakter svojih ciljeva i interesa u zajedničkoj državi, tako i način na koji će te interese ostvarivati;

da situacija u kojoj je zaštita interesa jednog federalnog partnera na račun drugog ne samo neizbježna nego i legitimna, čini legitimnim i svaki njihov akt protiv zajedničke države ukoliko ova na bilo koji način smeta njihovim samoodređujućim ambicijama i akcijama;

da iz takvog legitimiteta nužno slijedi pojava tzv. paralelnih kolosjeka u državnoj vlasti i upravi, jer na svaki zahtjev manje federalne jedinice da joj se omogući korišćenje njenih "ustavnih prava" na "pola u svemu" veća federalna jedinica preduzima mjere zaštite svojih interesa, i obrnuto;

da se razlike u veličini i moći federalnih partnera, koje su takve da ono što je elementarna mjera prava i interesa jednog od njih za drugog predstavlja nepodnošljiv limit i obrnuto, ne mogu korigovati nikakvim "razumijevanjem" većeg za potrebe manjeg, niti regulisati bilo kojim ustavnim ili drugim aktom koji bi odstupao od hobsovske shvaćenog dogovora o podređivanju, kojim manji partner prihvata da živi od koncesija većeg;

da Srbija i Crna Gora, upravo zato što svaka radi "po svome" nesmetano funkcionišu i kao društvene zajednice i kao države, dokazujući time ne samo da ni za jednu od njih nije prihvatljiva zajednička država koja bi ih iole sputavala u samostalnom odlučivanju o svim njihovim bitnim ciljevima i interesima, nego i da im ona uopšte nije potrebna.

Pred snagom ovih činjenica, i neumoljivom političkom i životnom logikom koja iz njih izvire, počinju da uzmiču i najtvrdi pobornici ideje neupitnog crnogorsko-srpskog državnog zajedništva.

S povećanjem broja spremnih da na taj način procjenjuju vlastiti položaj i interese – koji pritom ne zanemaruju naslijeđenu patrijarhalnu strukturu i političku kulturu, ali i ne uzmiču pred nalogima novog vremena – mijenja se i cjelokupan sistem vrijednosti u Crnoj Gori. Otuda i "iznenađujuća" pojava da se u vrijeme njene najdublje ekonomske krize i materijalne oskudice "nastavlja posao" na kulturno-duhovnom razvoju, započet navedenim političkim zaokretom komunista krajem pomenutog "proljeća". Osnivaju se: univerzitetske jedinice kulturološke provenijencije (Fakultet likovnih umjetnosti, Fakultet dramskih umjetnosti); Nezavisno društvo književnika; Matica crnogorska; Dukljanska akademija nauka i umjetnosti;

mreža nevladinih institucija edukativnog karaktera (razne škole demokratije, škole ljudskih prava i evropskih integracija); izdavačke kuće, radio i TV stanice, dnevni i mjesečni listovi. Intenziviran je rad Crnogorskog PEN centra i obnovljena Crnogorska pravoslavna crkva. Izgrađena je nova zgrada Crnogorskog narodnog pozorišta i ponovo otvoreno Kraljevsko pozorište "Zetski dom".

Reperi "proljećne staze" iz sedamdesetih ponovo su bili aktuelni. Istorija kao da je htjela da još jednom potvrdi univerzalno značenje pravila koje Voltaire tako pregnantno formuliše posredstvom upoređenja Decartesove i Newtonove filozofije, ističući da je prva "pokušaj" a druga "remek-djelo", ali da "onaj ko nas je izveo na put istine vrijedi možda koliko i onaj koji se poslije toga našao na kraju tog puta".

Radovan Radonjić

MONTENEGRIN "SPRINGS"

Summary

The subject of this article are the events which took place in Yugoslavia in the 1970s, viewed primarily in terms of the scope and character of Montenegro's part in the process. It aims to point out some elements and moments as may help clarify, first, why that particular decade (1960-1970) is considered especially important in the history of the Yugoslav "socialist experiment" and why it is justified to refer to it as some sort of its "spring"; second, in what way – i.e., through what ideas and political activities – Montenegro participated therein; and, third, whether there is any substance to the assumption that the "communist discourse" of the time may have caused the events in the Montenegrin society and state to take the course which, several decades later, would bring forth a new "breath of spring".

Keywords: Montenegro, federation reform, strengthening of republics, national-cultural renaissance

Kontakt: **Radovan Radonjić**, Dukljanska akademija nauka i umjetnosti, Balšića 1, 81000 Podgorica, Crna Gora.